

KÖNYVISMERTETÉS

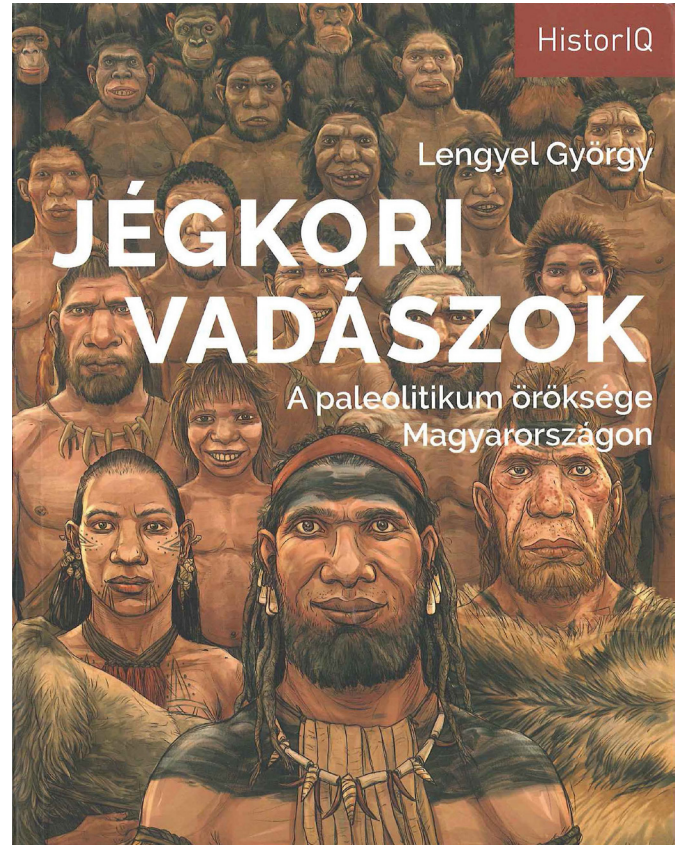
Lengyel György: Jégkori vadászok. A paleolitikum öröksége Magyarországon (HistorIQ)

MESTER ZSOLT¹

Magyar Régészet, 13. évfolyam (2024), 4. szám, pp. 64–67.

Úgy tűnik, az őskor (paleolitikum) magyarországi kutatásában hagyománnyá válik, hogy minden kutatói generációban születik egy, a tágabb érdeklődő közönségnek szánt összefoglaló mű. A Szeletabarlang ásatásával 1906-ban elindult rendszeres kutatások első évtizedeinek hazai eredményeiből kibontakozó képet Hillebrand Jenő rajzolta meg 1935-ben, a Nemzeti Múzeum régészeti sorozatában. A második világháborút követően az újabb ásatások eredményei, valamint az új kutatási módszerek alapvetően átalakították a szemléletet. A magyarországi őskor ebből kialakuló összképét Gáboriné Csánk Vera tette közkinccsé a Gondolat Kiadónál 1980-ban megjelent népszerűsítő könyvében. Az ezt követő két évtizedben a nemzetközi kutatás szemléleti és módszertani változásaihoz kapcsolódva ezt az összegzést ismét át kellett rajzolni. Ennek eredményét, ezúttal Északkelet-Magyarországra koncentrálva, Gyenis Gyula és szerzőtársai publikálták a Miskolcon 2001-ben megjelent műjükben. Az utóbbi két évtizedben olyan mértékben fejlődött és átalakult az ember eredetével (humánevolúció) és az emberiség történetének első nagy korszakával (paleolitikum) foglalkozó tudomány, hogy az új kutatógeneráció részéről is eljött az ideje egy összefoglalásnak. Lengyel György könyve ezt a feladatot vállalta magára.

Az ősemberek kora iránt elkötelezett régészhallgatóként Gábori Miklós tanítványa voltam. Az egyik óránkon professzor úr, mintegy útravalóként azt mondta, hogy a paleolitikum kutatásával foglalkozni Magyarországon is csak nemzetközi szinten érdemes. Ennek ő maga ékes bizonyítékát adta az 1976-ban megjelent monográfiájával, amelyben a középső paleolitikum kultúráit és őstörténeti folyamatait dolgozta fel európai léptékben, az Alpoktól az Urálig. Megjegyzése egyrészt azt jelenti, hogy a hazai lelőhelyek problémáit mindig tágabb földrajzi kontextusban, az adott korszak emberi kulturális fejlődésével összefüggésben kell vizsgálni. Másrészt pedig, hogy mindezt a nemzetközi kutatásba integrálódva kell megtenni, ami az ő idejében főleg a személyes kapcsolatok terén, a nemzetközi konferenciákon és publikációkban való részvétel által valósulhatott meg. Ma már viszont a nemzetközi kutatási együttműködés lehetősége is a rendelkezésünkre áll, és Lengyel György munkássága minden tekintetben megfelel ennek, a Gábori Miklós által is követett elvnek.

Lengyel György: Jégkori vadászok.
A paleolitikum öröksége Magyarországon (HistorIQ)
Illusztrációk: Gauder Áron.

Budapest: MNMKK, 2024.
Táblakötés, 271 oldal, kartonált.
ISBN 978-963-649-004-1

¹ ELTE Eötvös Loránd Tudományegyetem BTK Régészettudományi Intézet, mester.zsolt@btk.elte.hu

Bár az alcíme szerint a *Jégkori vadászok* a magyarországi paleolitikumról szól, már a tartalomjegyzék láttán is világossá válik, hogy ennél sokkal többet kapunk. A rövid bevezetés után az emberré válás folyamatáról és a pattintott kőeszközöknek ebben betöltött szerepéről ír. Ezt követően végigkíséri az ember és az emberi kultúra fejlődését a paleolitikum korszakain át a jégkorszak és az őskőkor végéig, s – mintegy utószóként – kitekint a jelenkori vadász-gyűjtőgyűjtőkre. A kötet végén függelékben ismerteti a szövegben említett kormeghatározási módszerek lényegét, valamint jegyzetek és bibliográfia segítik a további tájékozódást. Ezáltal egy teljes képet ad az emberi őstörténet legrégebbi korszakáról úgy, hogy betekintést nyújt az ismereteink forrásául szolgáló kutatási módszerekbe is. Ez utóbbiak megértését segítik a szöveg között elhelyezett keretes írások is.

Az alcím jelentésére már a *Bevezetés* fejezet rávilágít azzal, hogy az őskőkor kutatásának 19. századi kibontakozásáról szólva az európai kezdetet jelentő franciaországi felfedezést és a hozzákapcsolódó vitát éppen csak említi, majd részletesebben bemutatja a magyarországi kezdetet jelentő miskolci Bársony-házi „szakócák” felfedezését és Herman Ottó vitáját az ősember hazai létezésének kérdése körül. Ez a megközelítés végigvonul az egész könyvön, s a mű legfőbb értékének nevezhetjük. Ez teszi lehetővé, hogy az őskőről átfogó képet tárjon az olvasó elé, miközben a magyarországi leletek ennek a képnek csupán mozaikjait adják. Ügyesen használja a hazai leleteket olyan korszak bemutatásánál is, amelyből nálunk nincs emlékanyag. Így illusztrálhatják a mintegy 350 ezer éves vértesszőlősi pattintott kőek a korai paleolitikum idején, 2,6–1,5 millió éve élt *Homo habilis* egyszerű kavicseszközeit. A könyvben Lengyel György képes úgy elmesélni az emberiség őskőkori fejlődésének lebilincselő történetét, hogy a hangsúly szinte észrevétlenül végig a magyarországi emlékeken van. Ez utóbbiak úgy simulnak bele a történetbe, hogy fel sem tűnik az olvasónak, mennyire hiányosan képviselik a teljes képet. Gábori Miklós fentebb idézett alapelvének tökéletes megvalósítását láthatjuk.

Az őskőkor az első pattintott kőeszközök (mai ismereteink szerint) 3,3 millió évvel ezelőtti megjelenésétől a pleisztocén 11700 évvel ezelőtti befejeződéséig tart. Nem könnyű feladat erről egybefüggő történetet elmesélni. Ezek alatt az évmilliók alatt három történet zajlik párhuzamosan és egymásba fonódva. Az egyik a Föld éghajlatának alakulása a jégkorszak klímaingadozásának lehűlő és felmelegedő szakaszaival. A másik a főemlősöknek a mai emberhez vezető, ugyanakkor szerteágazó biológiai evolúciója. A harmadik az ember kultúrateremtő képességének kibontakozása és látványos fejlődése. Mindehárom történet önmagában is izgalmas összefüggéseket hordoz, ám a legizgalmasabb az egymásra hatásuk, amelyet természetesen nem ismerhetünk minden részletében. Ez sajátos jellemzője minden olyan tudománynak, amely a múltbeli dolgokkal foglalkozik, legyen az őstörténet, földtörténet, vagy a világegyetem története. Ebből fakadnak a bizonytalanságaink, a vitatott kérdéseink, és a szinte folyamatos változása annak, ahogyan a történetet összerakjuk. Az emberi megismerésen alapuló tudásnak ez egy alapvető sajátossága – mondhatjuk – már az őskőkor óta. Emiatt két választás adódik az előtt, aki a történetet elmondja: vagy a tudásunk jelenlegi szintjére helyezi a hangsúlyt, érzékeltetve a különböző jellegű bizonytalanságokat, vagy a jelenlegi tudásunk alapján mondja el, hogyan történt, s csak a legfontosabb pontokon jelzi a meglévő bizonytalanságot. Az adott szakterületen járatosabb közönség az előbbit, az érdeklődő nagyközönség az utóbbit értékeli többre. Lengyel György az utóbbit választotta, s ettől a könyv élvezetes olvasmány a nagyközönségnek, s esetlegesen hiányérzetet kelthet a szakmabeliek körében.

Az egyes fejezetekben a fentebb említett három történeti szálnak az adott korszakban érintett szakaszát tárgyalja. Így azok különböző súllyal szerepelnek. Az *Emberré válás és pattintott kőeszközök* fejezet a kialakulásról szól. Ennek megfelelően a legtöbb szó a különböző emberelődökről esik, a morfológiai változásokról, az emberfélék és az emberszabású majmok fejlődésének szétválásától az ausztrálopitékuszok eltűnéséig. Ennek a szakasznak fontos fejleménye az agy növekedése, annak okaival és következményeivel, valamint a kőpattintás megjelenése és kialakulásának előzményei. Természetesen kitér az egymásra hatásuknak a fejlődésben betöltött szerepére, mint például arra, hogyan segítették a legegyszerűbb kőszerszámok a hústáplálékhoz való hozzájutással az agy növekedését, ami pedig hozzájárult az egyre fejlettebb kőszerszámok létrehozásához. A további fejezetekben már az emberről, vagyis a *Homo* nem (*genus*) képviselőiről és a paleolitikum korszakainak kulturális fejlődéséről van szó. A fejezetek elején a szerző a korszak

embertani képét rajzolja meg, s azt követően az adott időszak jellemző régészeti kultúráit ismerteti, kitérve az eszközök készítésére, típusaikra, használatukra, az élelemszerzés technológiáira, a lakóhelyekre, a környezeti alkalmazkodásra. A klímaváltozás jelenségeire akkor utal, amikor az jelentőséggel bír az emberi történet folyamataira nézve.

A *korai paleolitikum* fejezet az afrikai kezdeteket tartalmazza, amelyben az embertani fejlődés a legfontosabb, hiszen a kultúrában még olyan lassú a változás, hogy régészeti értelemben szinte egységesnek tekinthető. A korai emberek között a jelentős előrelépést a *Homo erectus* hozza el, mivel elsőként hagyja el az afrikai bölcsőt, és jelenik meg az eurázsiai kontinensen. Az *alsó paleolitikum* fejezet Európa benépesülésével kezdődik. A legkorábbi emberi maradványok és a legfontosabb régészeti lelőhelyek bemutatásán keresztül kapunk képet a folyamatról, amely több hullámban zajlott Afrika és Ázsia felől. Európa nyugati és déli részén az Acheuléen-kultúrával megjelenik a fejlettebb technológia, mivel a szakócák készítésénél már kifinomultabb pattintási technikára és tervezésre van szükség. Ez már a heidelbergi emberhez köthető ugyanúgy, mint a Közép-Európában elterjedt *mikrolitikus*, azaz apróeszközös kultúra. Az utóbbit képviseli Magyarország legkorábbi paleolitikus lelőhelye: Vértesszőlős, amelyet részletesen bemutat a környezetről árulkodó állati és növényi maradványoktól kezdve a köeszközökön át Sámuelig, Magyarország legidősebb ősemberleletéig.

A *középső paleolitikum* fejezetben a neandervölgyi (a könyvben ezt a névalakot használja) és az archaikus *Homo sapiens* időszakában járunk. Anatómiai különbségeik ellenére a két faj kulturális megnyilvánulásai meglehetősen egységes képet alkotnak a korszakban. Közvetlenül kapcsolódó embertani és régészeti leletek híján nem is lehet megmondani, melyik kultúrát melyik emberfaj hozta létre. Ez nem is nagyon meglepő, mivel közös őstől származnak. A korszakban azonban már több, régészeti módszerekkel jól elkülöníthető kultúrát körvonalazhatunk. Az eszközkészítésben az előrelépést a szilánkeszközök előállítását jelenti, amiben különösen fontos szerepet játszik a Levallois-technológia, amely az előretervezés meglétéről tanúskodik. A korszak hazai emlékénye is gazdagabb, amit a Suba-lyuk, Tata, Jankovich-barlang, Érd lelőhelyeinek ismertetésén keresztül mutat be a szerző. A neandervölgyi embertől maradt ránk a leggazdagabb hazai paleoantropológiai anyag. A Remete-völgyi Felső-barlangban előkerült három fog kevésbé ismert, de a Suba-lyuk barlangban talált két egyed, egy felnőtt nő és egy gyermek maradványai Közép-Európában is a legjelentősebbnek számítanak. Ez utóbbinál felvetődik a temetkezés lehetősége is, bár a régi ásatások feljegyzései alapján ez ma már nem állapítható meg teljes bizonyossággal. Mindenesetre a legfrissebb kormeghatározás szerint ők voltak a neandervölgyiek egyik legutolsó képviselői a régióban. Bár a Suba-lyuki csontokon még nem történt ilyen vizsgálat, a középső paleolitikum embereinek megismerésében ma már nagy szerepet játszik a *paleogenetika*. Éppen ennek köszönhető, hogy tudunk a gyenyiszovai ember létezéséről, amelynek csontmaradványa egyelőre mindössze egy fog és egy ujjperc. Ám a sajátos géntváltozatai a *Homo sapiens* génállományában megmutatják a földrajzi elterjedésének és a többi emberfajjal való keveredéseinek bonyolult történetét.

A *felső paleolitikum* fejezetében elérkezünk az anatómiailag modern ember, vagyis a mai *Homo sapiens* világhódításához. A fejlett pengeeszközökkel és csonthegyekkel a technológia, a specializált vadászattal az életmód, az ékszerhasználattal és a művészettel a kultúra terén ért fel a csúcsra az emberiség az őskökoron belül. A korszak kezdetén izgalmas kérdés, hogyan váltotta fel a modern ember a neandervölgyit Európában és a gyenyiszovait Ázsiában. Ugyanígy sok problémát vet fel a kutatás számára, hogy melyik régészeti kultúrát melyik emberelődhez köthetjük, mivel a modern emberek több hullámban érkeztek a kontinensre. Magyarországon a Szeleta-barlang anyaga képviseli ezt a periódust. Ezt követően egy kulturális egységesülés folyamatát látjuk egész Európában, amit az Aurignacien és a Gravettien kultúrák emlékénye tanúsít, nálunk az Istállós-kői-barlang és Bodrogkeresztúr–Hénye lelőhelyein. Ezekben a folyamatokban nagy szerepet játszik az utolsó eljegesedés alatt történő éghajlatváltozás, a megváltozó természeti környezet és állatvilág miatt. A vadászati szokások átalakulása egyértelműen megmutatkozik a vadászati technikák és vadászfegyverek változásain keresztül. A legnagyobb horderejű hatást azonban az utolsó hidegsűcs időszak váltja ki, amely miatt a kulturális fejlődés eltérő irányban folytatódik Nyugat-, valamint Közép- és Kelet-Európában. Ez utóbbi területen a Gravettien hagyományain létrejövő Epigravettien jelenti az irányt,

amelyet nálunk a hidegcsúcs idején Ságvár képvisel a kunyhóival és „kommandóbot”-jával, majd pedig a hidegcsúcs után Esztergom–Gyurgyalag, a Kárpátokon kívülről hozott tűzkőből készült eszközeivel.

A jégkorszak vége és az őskőkor vége fejezetből kiderül, hogy az északi jégtakaró visszahúzódása következtében az Epigravettien vadászai az északra vonuló zsákmányállataik nyomában elhagyják a Kárpát-medencét. Észak-Európában kulturális sokszínűséget hoz létre a jég alól felszabaduló területek benépesülése és a meginduló felmelegedés. Ebből az időszakból hazánk területén a lovasi festékbánya maradt ránk látványos, de sok kérdést felvető leleteivel. *A jelenkori vadász-gyűjtőgetők* fejezet a holocén felmelegedés alatt Magyarországon élt embercsoportok emlékeit veszi számba. Az éghajlati és környezeti változások alapvetően átalakítják az embercsoportok létfenntartását. Ez a korszak az átmeneti kőkor vagy *mezolitikum*. A Kárpát-medence további történetét meghatározó folyamatok a Közel-Keleten és a Balkánon zajlanak már, ahol kialakul az élelemtermelés és a letelepült életmód.

Lengyel György könyve nagyon olvasmányos, közérthető stílusban meséli el a jégkori vadász-gyűjtőgetők hosszú és bonyolult történetét. Mindezt a Magyar Nemzeti Múzeum gazdag régészeti gyűjteményének tárgyai illusztrálják. A magas minőségű tárgyfotók és a kötet képi világa külön dicséretet érdemel. Az ugyancsak élményszámba menő, kiváló grafikákat és életképeket Gauder Áron készítette, akit *A kőbaltás ember* című, a paleolitikus lelőhelyeinket bemutató népszerű sorozat megalkotójaként is ismerhetünk.

A mű a *HistorIQ* induló sorozatának első köteteként jelent meg. Az *Egy új sorozat margójára* címet viselő előszavában Virágos Gábor főszerkesztő megfogalmazza a hiánypótlónak szánt sorozat célját: „A Magyar Nemzeti Múzeum a világ kutatási trendjeinek és aktuális eredményeinek összegzésével, saját gyűjteményi anyagainak felhasználásával szeretné bemutatni célzottan a Kárpát-medence történelmét. Régészeti kultúránként és történeti korszakonként haladva fejtjük fel az emberi civilizáció folyamatát, s benne hazánk és az azt magába foglaló nagyobb földrajzi egység területének történetét is.” Az első kötet ennek tökéletesen eleget tesz. Csak reménykedhetünk, hogy ezúttal nem járunk úgy, mint a Magyar Régészet Kézikönyve sorozattal, amelynek a Vértes László által írott, az őskőkorról és az átmeneti kőkorról szóló első kötete megszületett 1965-ben, de a folytatás azóta is várat magára. Jó lenne ugyanilyen magas színvonalú műveket olvasni a többi korszakról is, hiszen a tudás és a gyűjteményi anyag rendelkezésre áll.

AJÁNLOTT IRODALOM

Gábori, M. (1976). *Les civilisations du Paléolithique moyen entre les Alpes et l'Oural. Esquisse historique*. Budapest: Akadémiai Kiadó.

Gáboriné Csánk V. (1980). *Az ősember Magyarországon*. Budapest: Gondolat.

Gyenis Gy., Hevesi A., Kordos L., Mester Zs., Ringer Á. & T. Dobosi V. (2001). *Emberelődök nyomában. Az őskőkor emlékei Északkelet-Magyarországon*. Miskolc: Borsod-Abaúj-Zemplén Megyei Levéltár–Miskolci Egyetem Ős- és Ókortörténeti Tanszék–Herman Ottó Múzeum.

Hillebrand J. (1935). *Magyarország őskőkora. Die Ältere Steinzeit Ungarns*. Archaeologia Hungarica 17. Budapest: Magyar Történeti Múzeum.

Vértes L. (1965). *Az őskőkor és az átmeneti kőkor emlékei Magyarországon*. A Magyar Régészet Kézikönyve 1. Budapest: Akadémiai Kiadó.